

DOON dat
mearridat ...

Jurdagat ja duohtadieđut personsuodjalusa birra

Gihppaga lea Diehtobearráigeahčču ovttas Oahpahusdirektoráhtain
ja Teknologiijaráđiin almmuhan, 2007' ođđajagemánu

ISBN-978-978-82-997509-0-5

1. deaddileapmi: 52 000
2. deaddileapmi: 51 000
3. deaddileapmi: 68 000
4. deaddileapmi: 60 000

Ovddasvástideaddji doaimmaheaddji: Ove Skåra, Diehtobearráigeahčču

Prošeaktajodiheaddji: Guro Skåltveit, Diehtobearráigeahčču

Journalista: Inger Lise Welhaven

Jurdda/buvttadeapmi: Gambit Hill & Knowlton

Hábmen: Haugvar Kommunikasjon & Design

Govat: Håvar Haug/Bård Ek

Sárgumat: Ásne Flyen

Deaddileapmi: Nor Grafisk AS

Eanet dieđuid gávnnat dáppe: www.dubestemmer.no

Diehtobearráigeahčču

Poastaboksa 8177 Dep
NO-0034 Oslo
Telefovdna: 22 39 69 00
www.datatilsynet.no

Oahpahusdirektoráhtta

Poastaboksa 2924 Tøyen
NO-0608 Oslo
Telefovdna: 23 30 12 00
www.udir.no

Teknologiijaráđđi

Poastaboksa 522 Sentrum
NO-0105 Oslo
Telefovdna: 23 31 83 00

DU VÁLLJEN

Dát gihpa válddahallá personsuodjalusa. Dás bohtá ovdan mo earát sáhttet geavahit dieđuid du birra, ja mo don sáhtát dáid dieđuid stivreagoahit.

Olu soaittát jo ovdalis diehtit, ja muhtin áššit gis dáidet leat ođđasat. Mii sávvat gihppaga dagahit olu digaštallamiid – ja soaitá ođđa jurdagiid bohciidahttit. Ulbmil lea du oažžut válljet dan mii dutnje lea riehta.

Don dat mearridat.

Gal konferánsa-
diibmu dohkke ...

... muhto báiki ráiskkiidii go oahpaheaddji mu googlii!

It vuolgge konferánsadiibmui ja daja “mun gal gávnnan alccesan teavsttaid nehtas”. It dáidde dal de gieđage geiget luohkkádiimmus ja mitalit makkár nehttasiidduid ikte snugget.

Jus dus livččii čiegusvuohta mitalit iežat ustibii, de it čále dan árkkaid ja juoge daid kantiinnas. Ja jus leaččat samadeamen morsiin iežat lanjas, de it čurve “boade donge deike” Randi-siessái, guhte lea guosis.

Soaittát baicce háliidit muhtin áššiid doallat čiegusin ...

It leat álo nu namaheapmi go navddát.

BANG! Uvssa bešket gitta. Viimmat okto. Čohkkedat stullui. Bijat dihtora johtui. Chattet ustibiiguin ja surfet nehtas. Ráfis vuorjalas váhnemiin ja sáhkkes unnaoappážiin ja -vieljažiin. Ja jus jo háliidežžet sisa, de jullot čoalkalit uksii vuos. ležat lanjas leat don gii mearridat.

Dus lea vuoigatvuohta beassat ráfis orrut

Mis lea buohkain juoga maid eat hálit earáide muitalit. Li danne go lea rihkolaš dahje fertet juoga čiegadit, muhto njulgestaga danne go dat lea priváhtaášši. Danne leat don gii vuosttažettiin mearridat maid olbmot galget du birra diehtit ja makkár áššiid don it muital.

Du válljemat

leš don mearridat maid háliidat muitalit, ja geasa. Eai leat gallis geat doavt-tirkantuvrra vuostáiváldimis, gos dievva sáhkkes olbmot leat čohkkámin vuordinlanjas, huikki dáhttot iskkahit leago sus klamydiadávda. Eai leat gallsge geat sáddejit álásgovaid alddis MMS bokte, ja daguhit iežas ovdii ahte viđa sekundda maŋŋá sáhttet sihke irgi/moarsi, oahpaheaddjit ja váhne-mat daid jo ožžon. Li oktage liiko ahte earát snugget nuppiid priváhta áššiid, ležžet dal dat idjabeavdeskuffas dahje dihtoris.

Du ráját

Lea erohus olbmoss olbmui man stuurra dárbu sis lea doalahit juoidá priváhtan ja man nuppit doahttalit. Maiddái iešguđet ustitroikkáin lea iešguđetlágan oainnut guđe ráje lea priváhta. Dasa lassin lea olbmuid gaskkas oaidnu rievdan dasa mii lea priváhta. Dan maid du váhne-mat dušše

sáhte dahkat lohkkauvssaid duohken, soahtát don roahkkadit earáide čájehit.

Muhtumin lea mis dárbu eallit dovdameahhtumit. Mii galgat sáhttit leat oalle vissas dasa ahte ii oktage oaččo diehtit buot min birra, eaige oainne buot maid bargat. Danne sáhtát don fitnat dearvvašvuođadivššára luhtte almmá earáid dieđekeahtá maid doai hálešteidde. Galggat maiddái sáhttit hivssegis fitnat almmá filbmekeahtá.

Dus lea vuoigatvuohta giddet uvssa ja ieš mearridit gean bovdet sisa.

MAID DON OAIWVILDAT?

Gokko manná rádjá das maid du váhnenguoktás lea vuoigatvuohta diehtit du birra? Galgaba go beassat geahččat du idjabeavdeskuffas? Galgaba go oazžut geahččat du bänkokoartta iskan dihtii gos don leat bänkokoartta geavahan? Lea go ortnegis ahte mannaba du dihtorii iskat makkár neahttabáikiin don leat fitnan?

Man boaris berret leat ovdalگو váhnenguovttos eaba sáhte šat gáibidit oaidnit buot maid barggat? Berre go leat iešguđet rádjá bajábealde namuhuvvon ovdamearkaide. Jus nu, makkár?

BARGOBIHTÁT:

Oaidnu dasa mii lea priváhta, ja dasa maid dohkke almmolašvuhtii čájehit, lea rievdan.

Oza tv:s, Internehtas, aviissain ja bláđiin ovdamearkkaid dilálašvuodain maid don it jáhke livčče čájehuvvon 20 jagi dás ovdal go dalle atnui dát priváhta áššin. Čájjet mo ráját leat sirdašuvvan. Gokko du mielas galggašii rádjá mannat odne?

“PERSONSUODJALUSAS LEA SÁHKA MÁHTTIT ČÁLEKEAHTES NJUOLGGADUSAS BUORI OLMMOŠVIERUS. EAT GUOVLLA ČOAVDDARÁIGGIIN, EAT RABA REIVVIID MAID GÁVDNAT LUOTTA ALDE, EATGE MUITAL HÁRJEHALLANGUOIBMÁI EAMIDA BORASDÁVDDA BIRRA.”

Georg Apenes, Diehtobearrigeahčču

Personsuodjalusláhka

Personsuodjalusláhka galgá veahkehit ahte dieđut du birra geavahuv-vojit dan láhkai ahte čájehit dat árvvusatnet du. Lága ulbmil lea sadet du persondieđuid geavahuvvomis dan láhkai ahte loavkašuhttet du personsuodjalusa.

Persondieđut

Persondiehtu lea diehtu mii guoská ovttaskasolbmui. Dat mearkkaša ovdamearkka dihtii ahte namma, ahki, čujuhus ja telefonnummir leat persondieđut, jus dat gusket dušše dutnje. Govat mas dovddat olbmuid, leat maiddái persondieđut, vaikko vel govas ii čuoččoge namma.

Riegádannummiris lea riegádanbeaivi (álgo guhtta logu) ja personnummir (manjimuš vihtta logu). Du riegádannummir lea persondiehtu.

Miehtan

Earáin ii leat rievtti mielde lohpi geavahit du persondieđuid, jus it leačča miehtan dasa, namalassii addán lobi. Galggat eaktodáhtolaččat mieđihan dasa ja aktiivvalaččat addán dieđuid, ja sáhtát goas beare geassit dan ruovttoluotta.

Dát lea váldonjuolggadus, muhto gávdnojit spiehkasteamit. Ovdamearkka dihtii lea stáhtas ja gielddas mángga oktavuodain vuoigatvuohta registreret ja geavahit persondieđuid almmá du miehtama haga.

Váldonjuolggadus lea ahte go leat deavdán 15 jagi, de sáhtát ieš miehtat iežas persondieđuid diđošteapmái ja geavaheapmái. Jus leaččat nuorat, de fertejit sii geat áigot geavahit persondieđuid, dábálaččat jearrat lobi du váhnemiin. Jus leažžá sáhka nu gohčoduuvvon dovduičuohcci persondieđuid birra (ovdamearkka dihtii ránggáštusvuloš áššiid, dearvvašvuođa, seksuáliehta ja sullasaččaid birra), de gáibiduvvo dájvja lohpi du váhnemiin gitta dasságo deavddát 18 jagi.

Dieđut ja geahčadeapmi

- Jus attežat earáide persondieđuid, de lea dus vuoigatvuohta diehtit gii daid čohkke, masa galget geavahuvvot, addojitgo dat fas earáide, ja geasa.
- Dus lea vuoigatvuohta diehtit makkár dieđut earáin leat du birra, masa dieđuid áigot geavahit ja mo leat dieđuid háhkan.
- Don sáhtát boasttudieđuid dahje váilevaš dieđuid gáibidit divvut.
- Dieđut mat eat leat šat dárbbaslaččat álgo áigumuššii, galget sihkkovuvvot.

NU SÁHTTÁ GEAVVAT!

Áhčči goziha

Nuppelotjahkásaš nieida manai čuoiganlupmui iežas ustibiiguin, okto váhnemiid haga. Muhto man okto lei son? Áhčči dingui ja doalai Trygghetsmobilen-nammasaš giehta-telefonvábálvalusa mobiilbálvalusa ja čohkkái ruovttus dihtora ovddas ja dárkkistii gos nieida lei. Son roahkkadiit dárkkistii, ja nieidda mielas lei dat ortnegis, vaikko ii orron liikomin dasa ahte áhčči beassá su guorrat goas beare. Mánáidáittardeaddji Reidar Hjermann maiddái ii orron liikomin dasa ja dajai ahte “servodat gos váhnemat geažos áigge sáhttet diđošit gos sin mánát leat, čielgasit loavkašuhttá mánáid priváhtaeallima”.

Gáldu: NRK Dagsrevyen

Diđošta nieidda ruhtastajideami

Eadneolmmoš dadjá iežas bidjat nieidda lubmaruđaid kontui mas lea bânkkokoarta dan sadjái go addit sutnje ruđaid gihtii. Son iská nieidda kontodieđuid jeavddalaččat neahttabânkkus, ja son dieinna lágiin álo diehtá gos ja goas nieida lea geava- han lubmaruđaid.

Gáldu: Diehtobearráigeahčču

SKUVLÁ LEA NU MIELAHIS SUIVAT – muhtumin. Sáhttá leat muhtumin issoras miella šearpma duohkái čiehkádit ja bargat juoga mii lea suohttasat. Vaikko vel čohkkátge čiegas iige oktage fákte du, de lea olusat geat sáhttet oaidnit maid dagat.

Diedátgo gii du oaidná?

Surfen ja chatten adnojuvvo priváhta áššin, ja danne háliidit eatnašat dan dahkat muosis okto. Ánnas galggašii olmmoš leat ruovttus gitta uvssa duohen, vaikko lohkkauvssa duohen, sihkkarvuoda dihtii. Lea álki vajálduhtit ahte teknologijja máilmmi uksa álo lea rabas.

Álki iskat

Vai e-poasta maid don sáddet, joavdá rivttes olbmui ja vai neahttasiidduid maid rabadat, ihtet “du” dihtorii, de oažžu dihtor elektrovnnalaš čujuhusa (IP-čujuhusa). Eanaš skuvllain lea elektrovnnalaš buollinmuvra mii suddje hackeriid ja virusiid beassamis sisa dihtorii. Dán buollinmuvrras sáhttá oaidnit guđe dihtoris lea makkár IP-čujuhus, makkár neahttasiidduid leat rabadan, man gallii ja man guhká.

Buot neahttasiiddut maid rabadat, gevvat maiddá du dihtora historihkkii. Dát vurkejuvvo vai lea álki nuppe háve go háliidat geahččat dan seamma siiddu. Jus it sihko dihtora historihka, de lea danne álki earáide iskat makkár internehttasiidduid rabadat. Vierrásat sáhttet maiddá gávdnat e-poastaid maid leat sádden ja ožžon. Jus ustibat, dahje fuones ustibat, ožžot du sisabeassansáni, de besset oaidnit buot mii rievttá mielde lei dušše dutnje jurddašuvvon. Dat sáhttá leat sihke ilgat ja heahpat.

Ovddasvástádus ja njuolggadusat

Dávjá ii dáidde leat nu váralaš ahte earát oidnet maid don leat dahkan beaivvis dahje skuvladiimmus. Dat- tetge sáhttet leat dilálašvuodát goas ii leat seamma ortnegis. Danne leat skuvllas njuolggadusat dasa maid oahppit ja oahpaheaddjit ožžot lobi dahkat skuvlla dihtoriiguin. Lea mearri maid oahpaheaddjit ožžot iskat du dihtordoaimmain ja skuvlla elektrovnnalaš buollinmuvrras, seammás fertet don váldit ovddasvástádusa iežat daguin.

Go leat Interneahtas, de ii leat seamma álki diehtit leago oktage atnemin du čalmmis. Okto dihtoriin soahttát dovdat iežat namaheapmin, ja lea álki navdit ahte ii oktage oainne maid dagat. Duohtavuohhta lea earálagan.

It leat namaheapmin neahtas.

“PERSONSUODJALUS
LEA JUOHKE OVTTASKAS
OLBMO PRIVÁHTAEALLIMA
DEHÁLEAMOS SUODJALEAPMI”

MAID DON OAIVVILDAT?

Geat galget beassat geahččat dihtora maid don geavahat skuvllas? Oahpaheaddjit? Skuvlaoappát/-vieljat? Váhnemat? Maid galget beassat oaidnit, ja mo galget sáhttit geavahit dáid dieduid? Jus skuvllas fuobmájit givssideami skuvlla neahttavuogádaga bokte, berre go oahpaheaddji sáhttit mannat vuogádahkii ja iskat gii lea dahkan maid?

BARGOBIHTÁT:

Háleštehkhet luohkás. Veahkehekhet guhtet guoimmádet gávnnaht mo sáhttibehtet:

- sihkkut fierpmádatlogana historihka
- sihkkut buot gaskaboddosaš fiillaid (“temporary Internet files”)
- rievdadit fierpmádatlogana personsuodjalusválljemiid

Mat njuolggadusat gustojit dihtorgeavaheapmái du skuvllas?

Iskka leat go skuvllas njuolggadusat dasa ahte lea go oahpaheaddjis lohpi geahččat masa dihtora geavahat. Maid don oaivvildat ahte oahpaheaddjis ja skuvllas galgá leat vuogatvuohhta iskat dahje ii? Ráhkát evttohusaid njuolggadusaide ja digaštallet daid luohkás, dahje váldet dan bajás skuvllain ohppiirádi bokte.

Dego rabas beavegirji

Nuppiide lea vejolaš oaidnit makkár neahttačujuhuseid don leat rabadan, juogo iskkadettiin historihka dahje gaskaboddosaš teakstafillaidd, govaid dahje e-poastta. Dát fillat eai sihkkojuvvo iešalddis go giddet fierpmádatlogana. Jus ieš it jávkadeažžá sisdoalu, de sáhttet earát snuoggat du neahttarabadeimiid. Lea balahahtti ahte earát vigget snuoggat dieđuid maid don leat guođđán, erenoamážit go geavahat skuvlla, girjerádjosa dahje interneahhtakafea dihtoriid.

Mo sáhttet diehtit gii mun lean?

Juohke háve go ilbmudat iežat sisa Internehtti, de oaččut IP-čujuhusa. Interneahhttavuovdi registrere goas leat Interneahhtas ja makkár IP-čujuhusa don leat ožžon. Dasa lassin registrerejit neahttasiiddut makkár IP-čujuhusat sin neahttasiidduid rahpet. Go bolesat galget dutkat gii lea rabadan makkár neahttasiiddu, de sáhttet iskat neahttabáikki loggaid ja de bivdit interneahhttavuovdiin namaid sis geat geavahedje IP-čujuhuseid dihto áiggis.

Olu neahttabáikkid háliidit diehtit geat sin siidduid rabadit, ja danne vurkejit smávva fiilla (cookie) du dihtorii. Juohke háve go rabat neahttasiiddu, de iská leago du dihtoris dakkár fiilla, ja vurke dieđuid dan sisa, ovdamearkka dihtii geavaheaddjinama ja sisabeassansáni man geavahat beassat sisa neahttasiiddu. Don sáhtát gielidit neahttasiidduid vurdemis cookiid iežat dihtorii muddedettiin personsuodjalusválljemiid fierpmádatloganis. Muhto de risikeret ahte muhtin neahttasiiddutgis eai doaimma. Don fertet mearridit mii lea deháleamos: personsuodjalus vai olahahhtinvuhta.

Maid lea skuvllas lohpi iskat?

Rievtti mielde ii leat skuvllas lohpi vákšut ohppiid interneahhtageavaheami dihtoruogá-daga loggaid bokte. Logga ulbmil lea sihkkarastit dihtoruogádhakkii buori doaimbama. Logga sáhtta dattetge atnit fuomážit sávakeahces geavaheami Interneahhtas, muhto dalle dainna eavttuin ahte dat dáhpáhuuvá almmá oahppi identitehta ivttikeahhtá. Dákkár dilálašvuodain sáhtta skuvla geavahit logga dieđuid dieđihit ahte interneahhtageavaheami ferte heahtihuvvot. Skuvla sáhtta maidái árvvoštallat giddet dihto neahttasiidduid.

Skuvla sáhtta gáibidit geahččat e-poasttaid, jus vihku dáid sisttisoallat dieđuid ránggástusvuloš áššiid birra, dahje jus lea ágga navdit ahte oahppi geavaha e-poastta ovdamearkka dihtii hiddjideapmái, dahje sádde spama dahje virusiid. Skuvla berre ráhkadit čielga njuolggaduseid e-poastageavaheapmái maid oahppit sáhttet doahhtalit. Ohppiid sáhtta áinnas váldit fárrui dán bargui.

NU SÁHTTÁ GEAVVAT!

Gávnnahallan skuvlaneahhtas

Muhtin skuvllas Østlánddas geavahedje muhtin oahppit “It’s learning” oahppoprográmma miel-eavttus boastut. Chattensajis fuomášuvvojedje mánga givssidandieđu mat sisttidolle fasttes snoalos- ja cielussániid. Nickanama geavaheapmi dagahii váttisin gávnadn sáddejeaddji, ja chattensadji giddejuvvui danne buohkaide. Váttisvuodát dattetge joatkašuvve e-poastta bokte. Rektor vásihii maidáa ahte sisabeassansáni ja geavaheaddjinamat suoláduvvojedje. Muhtin áiggi geažis gávnnahalle bahádhakkít, ja mánga oahpis váldui eret riekti sáddet e-poasttaid.

Gáldu: Romerikes Blad

Oahpaheaddjit snugget ohppiid dihtoriid

Mánga skuvlla oahppit leat dieđihan ahte oahpaheaddjit vákšot ja bearráigehččat sin lobiheamet. Muhtin áššis galget oahpaheaddjit leat kárten ovttaskas ohppiin juohke dagu Interneahhtas geahčadettiin sin loggaid bienasta bitnii.

-Dát fuolastuhtta. Oahpaheddjiin ii leat váldi ná vákšut, dadjá Halvard Hølleland, Ohppiidsearvvi ovddes jodiheaddji. Son oaivvilda skuvllaid badjel meari bearráigehččat, ja ahte sii dán láhkai čájehit eahpeluohttámuša ohppiide. Hølleland ádde ahte sáhttet leat sivat iskat leatgo teavsttat ja prošeaktabargočállosat maid oahppit addet, iežaset eaige vižžon neahhtas, muhto ii dohkket bargovugiid.

-Ohppiid ferte ávžžuhit ráhkadit albma gáldolisttuid, evttoha son.

Gáldu: VG

Ieš mun dušše
leaiikkastallen ...

... muhto fáhkka deaddilin “enter”!

It juoge vuolláičallojuvvon govaid iežat moarsis amas
albmáide ja daja “fávru, amma?”

Jus filbmežat buot dan mii dáhpáhuvvá luohkkáfeasttas, de
it atte filmma áhččasat juovlaskeanġkan. Ja jus gulažat juoidá
unohasaid muhtin oahpes albmá birra, de it vikka šaddat
bivnnuhin muitalettiin dan bolesiidda, oahpaheaddjái dahje
eará olbmuide skuvllas.

Ammal jo it ...

Don mearridat maid earát galget diehtit.

HEI! DÁ LEAN MUN! GEAHČA MU RUOVTTUSIIDDU! GEAHČA MU! FACEBOOKAS! YOUTUBES! PICZOS! GEAHČA MUNNJE! JIENAS MU! Interneahhta lea issoras buorre. Dat addá mearehis olu vejolašvuodaid: sáhtát ráhkadit iežat ruovttusiiddu ja rahpat earáid siidduid, viežžat musihka ja filmmaid, chattet ustibiiguin MSN:s, juohkit govaid ja iktit čiegusvuodaid. Muhto neahhta lea maiddá árpmuheapme. Go juoga lea daddjon dahje dahkkon, de lea menddo manjit deaddilit gáhtan-boalu. Dat oainnat ii gávdno.

Don leat iežat doaimmaheaddji

Mis lea buohkain hállu oidnot. Muhtimat dieđihit iežaset realityráidduide tv:s. Muhtimat ráhkadit ruovttusiiddu dahje blogga gosa bidjet govaid ja dieđuid iežaset birra. Juoppá vällježat, de oaččut fuomášumi, sihke oahppásiin ja amas olbmuin.

Stuorra ovddasvástáduš

Juohke aviissas lea doaimmaheaddji, geas lea ovddasvástáduš buot das maid aviisa deaddila dahje bidjá nehttii, sihke teavsttain ja govain. Dihtomielalaš gielis, olbmuid cielaheapmi, lobihis govat ja nállevalaheapmi sáhttet dagahit stuorra vahága ja miellidibuktit sáhkuid ja giddagasduomu. Preassa lea maiddá ráhkadan ehtalaš njuolggadusaid maid journalistat ja doaimmaheaddjit galget čuovvut, man nama lea "Leage várrogas-plakáhta".

Seamma láhkai go aviisadoaimmaheaddjis lea ovddasvástáduš iežas aviissas, de lea dus ovddasvástáduš buot das maid bijat nehttii. Danne fertet jurdillit makkár dieđuid don bijat nehttii iežat birra, ja eandalii earáid birra. Seamma gusto maiddá govaid. Lea seamma dehálaš duostat bealuštit dan maid almmuhat bloggaide ja eará neahttasiidduide. Dat mii dutnje soaitá leaika, sáhtta nuppiid loavkašuttit.

Menddo manjit gáhtat

Sáhtta leat somá almmuhit dieđuid ja govaid alddis. Ruovttus lanjas dihtora ovddas orru dat maiddá vigiheapme ja váraheapme, ja fuomáškeahhtá it šat earut dan mii lea priváhta, ja dan maid háliidat earáiguin juogadit.

Go teavsttaid ja govaid vuos lea bidjan Internehttii, de lea váttis daid sihkkut ja dadjat jo veadjemeahttun hehttet daid mángemis ja leavvamis. Govat dus ja dieđut du birra sáhttet geavvat siidduide maid don it oba diehtángo, ja maidda it hálit čatnasit.

Jurdil nuppes ovdalga deaddilat "enter".

MAID DON OAIVVILDAT?

Leago dáháhuvvan ahte don leat gáhtan go leat bidjan juoidá nehttii iežat dahje earáid birra, ja manne gáhtet?

Manin don jáhkát ahte muhtimat välljejit almmuhit alldiset govaid siidduide nugo deiligst.no, Piczo ja Facebook?

BARGOBIHTÁT:

Čále iežat nama dahje "nicka" ohcanbálvalusa ohcansadjái.

- Maid gávnnat?
- Addá go rivttes gova das gii don leat? Manne/manne ii?

Oza preassa Leage várrogas-plakáhta. Ráhkát iežat Leage várrogas-plakáhta mas leat njuolggadusat dasa maid almmuhat nehttii.

Agibeavái

Lea vejolaš sihkkut dieđuid ja govaid mat leat almmuhuvvon Internehttii, muhto muhtumin lea veadjemeahtun sihkkut daid áibbas. Muhtumat sáhttet leat viežžan Internehttii almmuhuvvon dieđuid ja govaid, dieđut sáhttet leat biddjon eará neahttabáikkiide dahje kopijiat sáhttet leat vurkejuvvon stuorát ja smávit ohcanbálvalusaide.

Albma JO!

Juohke háve go almmuhat govaid muhtin olbmoss nehttii, de fertet vuos jearrat sus lobi ja oazžut albma "JO"-vástádu-sa. Jus oktii miedai olmmoš dasa, de ii mávsse ahte lea agibeavái miehtan. Jus son guhte lea miehtan, gáhtá maŋŋá, de leat don geatnegahtton veahkehit su sihkkut gova.

Váldde eret!

Ná jávkadat don sávakeahtes dieđuid iežat birra neahtas:

1. Háleš olbmuiin gii lea almmuhan

Sáhtátgo oaidnit gii lea almmuhan sávakeahtes dieđuid du birra? Váldde oktavuoda dainna olbmuiin ja dáhto jávkadit dieđuid. Mađi jođánat, dađi buoret.

Ain váttisvuodát?

2. Háleš interneahttavuovdiin

Váldde oktavuoda neahttavuovdi "boasttugeavaheami joavkkuin" dahje "abuse-teamain"; sii sáhttet dábálaččat veahkehit du. Don gávnnat joavkku válddedettiin oktavuoda domene-nama eaiggádiin (ovdamearkka dihtii online.no). Gávdnan dihtii gii eaiggáduššá muhtin norgga domene, sáhtát rahpat norgga whois-diehtovuorkká www.norid.no.

Duodalaš váttisvuodát?

3. Váldde oktavuoda bolesiin

Jus oaivvildeáččat ahte almmuhuvvon dieđut leat nu fastit ahte daid ferte jávkadit jođánit, de berret váldit oktavuoda bolesiin iežat ruovttubáikkis. Váldde ášši!

Eai nu duodalaš váttisvuodát?

4. Váldde oktavuoda Diehtobearráigeahčuin

Sáhtát váldit oktavuoda Diehtobearráigeahčuin oazžun dihtii ráđiid mo jávkadit sávakeahtes dieđuid neahtas. Bearráigeahčču veahkeha du maiddá eará áššiiguin mat gusket personsuodjalussii.

NU SÁHTTÁ GEAVVAT!

Neahttaporno lea ilgadiit illastan skuvllasbeassi nieidda

Máŋgga skuvllasbeassi nieidda lea pornográfalaš interneahttasiidu ilgadiit illastan. Earet eará leat nieiddat govviduvvon álás čiččiid ávvudettiin skuvllasbeassama. Máŋggas sis leat gárremis ja leat anašeamen. Olu govain oaidná ahte sii geat leat govas, eai dieđe ahte sin leat govvideamen. Ja sii geat leat álásin govviduvvon, eai soaitte leat smiehtastan ahte govat sáhttet geavvat pornográfalaš siidui. Govat leat jáhkkin geavvan neahttasiidui olbmuid bloggaid, Facebook, giehtatelefovnmaid dahje sullasaččaid bokte. Muhtin govat leat maiddá váldon mihtilmas russadoaimmaid oktavuodas, nugo čuoigat álás gávpotguovddáža čada.

Gáldu: NRK

– In nagot šat

Mannan geasi festiimet mun ja mu ustibat veahá, nugo buot eará nuorat. Mis lei hirbmat somá ja deaivvadeimmet ođđa olbmuiquin. Mii govvdalaimet ja bijaimet daid ruovttusiidui. Mis lei sisabeassansátni ja buot! Li mihkkege sáhttán mannan boastut. Muhto go álgiimet skuvlii, de fuomášedje olusat muhtin "party-siiddu", ja olbmot háliidedje eanet ahte eanet dasa sisabeassansáni. De dáhpáhuvai juoga áibbas ođđa ášši neahttasiidus gosa leimmet bidjan govaid. Buohkat sáhte fáhkka oaidnit "eaiggáda" siidduid. Moivi álgiigii go oahppásat muitališgohte dan iežaset váhneimidda. Loahpas válddii muhtin eadneolmmoš oktavuoda skuvllain ja muitalii buot. Fertiimet hálešit oahpaheddjiiguin ja neavvuiguin. Mu váhneimiguin maiddá váldde oktavuoda, muhto lihkus oaivvildeigga ahte diet gullá nuorravuodaáigái. Vearrát lei oaidnalit eará ohppiiguin. Sii dihte juoga, buohkat. Go álgen skuvlii mannan jagi, de lokten hirbmat bures, muhto dál balan juohke beavvi skuvlii vuolgimis. Lean oahppan ahte in goassige šat bija maidige ruovttusiiduide, in govaid, inge eará. Dál orru dego videokamera čuošii mu geažos áiggi. Dearvuodaiguin šlunddes dovdamiehttumis.

Gáldu: Aftenposten, lohkkidčálus Si :D (oaiduvvon)

Nuoladii olles máilbmái

Muhtin 14-jahkásaš nieida divttii irggis filbmet iežas web-kamerain. Moadde vahku maŋŋá sáhte buohkat oaidnit su YouTube. Dat mii lei vigihis suohtas, šattai dievas váivin. 19 diimmus ledje 600 olbmo oaidnán filmmaid. Nieidda áhčči váiddii govaid leavaheami bolesiidda, ja bolesat dutket ášši.

Gáldu: Expressen.se

VÁRUT RUKSES BIILLAT ALBMÁS! Su namma lea Hansen ja lea dakkár gii rihpá nuppiid. Sádde dan viidáseabbu: várut rukses biillat albmás, su namma lea Hansen ja lea dakkár gii rihpá nuppiid. Sádde dan viidáseabbu: várut rukses biillat albmás, su namma lea Hansen ja lea dakkár gii rihpá nuppiid. Sádde dan viidáseabbu: várut rukses biillat albmás . . .

Muhtin sáhttá SUOLÁDIT du beaggima!

SMS bokte levvet ságat dego dolla buolli guoluid siste. Hansen soaitá leat dakkár gii rihpá nuppiid. Soaitá leat dehálaš váruiht sus. Muhto gii sáddii vuosstaš dieđu? Leago ortnegis sáddet dan viidáseabbu? Mo jus Hansen ii oba leatge rihppi almmáolmmoš, muhto baicce manai muhtin albmá morsiin ja almmái áigu däl mávssahit?

Veadjemeahtun bissehít

Go sáhka lea vuos jorragoahtán, de ii leat álki bissehít dan. Go gova gearddi leat sádden giehtatelefovnain, de ii gávdno gáhtanboallu. Go jáddadat MSN, de lea menddo manjit dadjat ahte it oaivvildan dan maid čállet. Go skuvlla eaimmaskas oahpaheaddji mielbargi lohká daid gielis čuoččuhusaid maid don bidjet nehttii oahpaheaddji birra, de sáhtát ránggášuvvot ránggášustlága vuodul.

Eatnašiidna lea eallin Interneahhta ja giehtatelefovnna haga veadjemeahtun jurdda. Máilbmi unnu, ja ustitroiká stuorru. Giehtatelefovnna ja neahhta addá midjiide issoras buriid vejolašvuodaid mat ovddit buolvvain eai lean. Dadiabahábut addet dat maid dái vuordekeahtes vejolašvuodaid bilidit earáid ovddas. Guorahallamat čájehit ahte givssideapmi Interneahhta ja giehtatelefovnna bokte lea stuorra

váttisvuohka norgga nuoraid gaskkas.

Oahppit giktalit doarrumiidda skuvlašiljus. Muhtimat filbmejit buot giehtatelefovnain ja bidjet dan Internehttii. Feastta eanemus juhkan gánda háláhuvvo nuoladit filbmedettiin. Manjit beaivvi sáhttá olles máilbmi oaidnit govaid sihke neahhta ja giehtatelefovnna. Ovdeš ustit “suoláda” Kari identitehta ja sádde Kari telefovdnanummiriin ilgadis dieđu ustitroikái. Ii gávdno beaktileabbo vuohki sáddet ságaid go Interneahhta ja SMS. Lea sihke buorrin ja bahán.

MAID DON OAIWILDAT?

Muhtin čuoččuha ahte Interneahhta ja giehtatelefovnna lea álkidahtán givssideami. Maid don oaivvildat?

Smiehta teakstadieduid ja govaid birra maid don leat sádden dahje viidásat sádden. Sáhttet go muhtin dáin leat earáid loavkašuhhtán? Jus nu, mo?

Maid don livččet sáhttán dahkat ja dadjat neahhta maid it goassige livččii duohta máilmmis dahkan?

Leat go vásihan ahte earát leat almmuhan nehttii dieđuid du birra? Jus nu, liikojit go dasa maid oidnet? Jerre go dus vuos lobi?

BARGOBIHTÁT:

Mana Piczoi, YouTubii dahje sullasaš neahhtabáikkide. Leat go doppe filmmat dahje govat mat sáhttet bilidit earáid ovddas, ja mat eai livčče galgan almmuhuvvot?

Geahča iežat dahje skuvlaoappá/-vielja ruovttusiiddu/blogga. Leat go doppe dieđut maid don jáhkát ahte máinnašuvvon dahje filbmejuvvon olbmot eai leat dohkkehan?

Jurddaš mat

Go čohkkát dihtora ovddas dahje čuoččut giehtatelefovnna gieđas, de leat don gii mearridat maid áiggut muitalit máilbmái. Dus lea ovddasvástáduš jurdilit nappes ovdalگو sáddet dahje ovdalگو sáddet viidásat dieđuid ja čuoččuhusaid earáid birra.

Dan maid it daga duohta ealimis, it berre dahkat digitála máilmmisge.

Digitála givssideapmi

- 14 proseantta norgga mánáin ja nuorain gaskal 8 ja 18 jagi miedihit iežaset čállán dahje sádden dieđuid mat leat vuorjan dahje váivvidan earáid neahta bokte. 17–18-jahkásaččaid gaskkas leat olles 26 proseantta dan dahkan.
- 22 proseantta mánáin ja nuorain gaskal 8 ja 18 jagi leat ožžon uhkideaddji dahje suorggahahtti e-poastta. Dáin leat 22 proseantta muitalan dan birra ollesolbmui. Golbma proseantta sis válde oktavuoda bolesiin go ášši lei nu duodalaš.

Gáldu: Trygg bruk 2008 guorahallan

Vearrečáli

Dieđut mat bohtet giehtatelefovdnii, eai dárbbas boahit sus geas navddát. Interneahtras lea oainnat vejolaš juohkehaččas sáddet dieđuid vaikko makkár telefovdnnummiriin.

li leat iešalddis lobiheapme sáddet leaikkastallandieđuid vearreidentitehtain. Dat lea dieđu geavaheapmi mii mearrida leago sáddejeaddji rihkkon lága. Dat mii lea leaika muhtimii, sáhtta leat duodalaš áittan earáide.

PERSONSUODJALUS
MIELDDISBUKTÁ Ahte GÁVDNOJIT
RÁJÁT JA NJUOLGGADUSAT DASA
MO EARÁT OŽŽOT GEVAHIT
DIEĐUID DU BIRRA.

NU SÁHTTÁ GEAVVAT!

Ráנגgástuvvon neahttagivssideami geažil

Maŋná go lei cielahan nuppi nieidda “fuorrá” muhtin chattenkanálas neahtas, de dubmejuvvui 17-jahkásaš Østlándda nieida leat loavkašuhhtán nuppi olbmo. Diggeri oaivvildii dieđu leat almmolaččat skudnen ja givssidan nuppi, ja dan ii berre suddjet sátnefriiddjavuoda namas, ja sáhkkoheavvii nieidda 4 500 ruvnuin. –Mii gávnnaht álohii gii skudne nuppi. Olbmot navdet iežaset leat dovdameahhtumin, muhto olmmoš álo guođđá elektrovnnalaš luottaidd, dajai neahttabáikki eaiggát.

Gáldu: digi.no

Doarrun filmmas

Skuvlašiljus leat doarrumin. Guokte oahppi doarruba earáid ohppiid giktalettiin. Dađistaga bohtet eanebut dasa. Olusat dollet giehtatelefovdnnaid badjin. Doarrun filbmejuvvo. Filmmat biddjojot YouTubeii.

Beaivválaččat biddjojot mánga čuohteduhát ođđa filmmažat YouTubeii. Olu filmmain oaidná norgga ohppiid doarrumin guhtet guimmiineaset. Mánnosaččat rahpet YouTube badjel 250 miljovvna olbmo, ja filmmaid gehččet duháhat.

Lea lobiheapme bidjat filmmaid Internehttii, jus sii geat leat filbmejuvvon, eai mieda dasa.

Gáldu: Dagbladet

Áittavideo lei oaivvilduvvon leaikan

Kjenn nuoraidskuvla Lørenskogas giddejuvvui dakkavide go fuobmásedje áittavideo YouTube neahttabáikkis. Videos áite engelasgillii olbmuid goddit skuvllas, ja guhtta govviduvvon oahpaheaddji áitojedje goddot.

Maŋná go Kripos IP-čujuhusa bokte guorai ja gávnna skuvlla 15-jahkásaš oahppi, de dovddastii son sihke ráhkadan ja bidjan video nehttii. Dikkis dajai gánda iežas suorganan go áddegodii maid lei dahkan. Áitagat ledje oaivvilduvvon dušše leaikan.

Gáldu: Aftenposten

1:12:08:07

Hearvás stunta
die dalle ...

... muhto vákšunkamera doppe badjin čiegas ledjen vajálduhtán!

It sádde filmma bolesiidda iežat stuntaiguin ja fuones hutkosiiguin buoridan dihtii iežat beaggima. Itge dáidde rabas hivssetuvssain earánastit gávppašangárdimis.

Itge huikke buvdabálvváide “gehččet mat mu álásin!” go čuoččut bivttasbuvdda molssodanlanjas. Ja jus leaččat lobiheamet háhkan musihka nehtas, de it sádde reivve skearroserviide ja mital ahte “mun gal suoládin dán”.

It ankke jus sáhtášit válljet ...

Dieđátgo álo gii du oaidná?

GIDDE CUOBI! Ruvves nahkáriid eret čalmmiin. Ale jo skurbba njuni. Geahča leago vuovttat ortnegis ja leatgo buvssat vuohkkasit badjelis. Moddje! Báddi jorrá – don leat filmmas!

Oadjebasat kamerain?

Váksunkamerat čuvvot du. Go čohkkát busses. Go reikedat duohkut deike gávppašangárdimis. Go geahčadat ođđa biktasiid bivttasbuvddas. Go oasttát kebaba kioskkas. Go váccašat gávptguovddázis, ja vejolaččat maid-dái dalle go manat hárhállanhálli.

Eahpesihkarvuohta lea okta dehálaš sivva manne eanet ahte eanet báikkit vákšojit. Eanaš bussevuoddjit ja -mátkkošteaddjit dovdet iežaset oadjebassan jus dihtet ahte busses lea váksunkamera. Bálvá guhte lea okto bensiidnastašuvnnas manjit eahkedis, oadju go diehtá guovllus leat váksunkamera filbmemin buot.

Aivve buorre?

Kameraváksun sáhtta leat veahkkin eastadit ja čielggadit rihkusáššiid nugo bahádaguid, veahkaválddalašvuođa ja suoládeami. Dattetge lea dehálaš jurddašit makkár váikkusat leat ovdal go mearriduvvo háhkat váksunkamera, juogo bussii, skuvllii dahje vázzingáhtii. Mii lea váksuma ulbmil? Addágo dat eanet oadjebasvuođa? Leatgo váksumis negatiiva váikkusat? Gávndnojitgo eará čovdosat mat addet seamma olu dahje vel buoret sihkarvuođa?

Eai gávndno dieđut mat čájehit ahte oppalaš rihkolašvuohta njiedjá váksunkameraid háhkama mielede. Baicce rievda veahkaválddalašvuođa hápmi dahje sirdojuvvo eará báikkiide. Gárren olbmot dahje miellabuohccit eai beroš leatgo kamerat doppe gos

sii leat. Danne ii leat ovttaoavilvuohta das ahte kameraváksun oppalaččat mielddisbuktá oadjebasat servodaga. Lea maid-dái váttis diehtit mo mii olbmot váikkuhuvvot go vákšojuvvot.

Ii leat álo luohteahhti

Muhtin dilálašvuođain sáhtta kameraváksun dagahit boasttuádejumiid. Muhtin báikkiin geavahuvvo kamera fuomášit sávakeahates olbmuid maid gevrejit eret, vaikko eai leat baháid bargan. Garvin dihtii boasttuádejumiid dahje boasttugeavaheami, de lea dehálaš ahte sii geat darvvihit báikái dákkár kameraid, dihtet mo dahkat dan, ja ahte giedahallet báddemiid gustojeaddji lágaid ja njuolggadusaid mielede. Ja ain lea seamma dehálaš ahte don veahkehat, jus oinnežat muhtima dárbašeamen veahki, vaikko vel kamera lea das.

Vaikko kamera filbme dáhpáhusaid, de dat ii sáhte eastadit fearániid dáhpáhuvvamis.

**“JUOHKEHAČČA PRIVÁHTAEALLIN,
BEARAŠEALLIN, RUOKTU JA ČÁLLOSAT
GALGET DOAHTTALUVVOT”**

Eurohpálaš olmmošvuoigatvuođakonvenšuvnnas

MAID DON OAIVVILDAT?

Láhttet go don eará láhkai jus dieđat ahte kamera oaidná du? Lea go ortnegis ahte muhtin oaidná du olles áigge?

Sáhtta go kameraváksun almmolaš báikkiin nugo bussiin ja skuvllain mielddisbuktit ahte mii váldit unnit ovddasvástádusa nuppiin? Guođdit go mii ovddasvástádusa kamerai?

Mo jus oahppi suoládahtta burssa bivttashengehagas skuvllas. Berre go biddjot váksunkamera bivttashengehahkii? Mii dalle lea ulbmilin: eastadit rihkkosiid vai čoavdit ášši? Mo váikkuha váksunkamera bidjan?

BARGOBIHTÁT:

Váccaš iežat lagašbirrasis. Čále gokko gávndnojit váksunkamerat. Manne leat kamerat aiddo dakko biddjon? Jáhkát go daid ávkkálašžan?

Mo sáhttet sii geat vákšot muhtin saji, buostut geavahit báddemiid?

Kameravákšuma njuolggadusat

Buohkat geat áigon vákšunkameraid bidjat bádden láhkai, fertejit vuos dieđihit dan birra Diehtobearráigehččui. Juohke almmolaš báikkis gos lea kameravákšun, galgá dan čielgasit merken. Čiegus vákšun lea lobiheapme. Ii leat lohpi addit dahje čájehit báddemiid buiga olbmuid, jus filbmejuvvon olbmot eai dohkket dan. Almmatge sáhtttá báddemiid bolesiidda addit. Báddemiid galgá vurket dakkár báikkis mii ii leat olahannuttus buiga olbmuid, ja sihkkut go ii leat šat sivva daid vurkkodit, manimustá čieža beaivvi manjá báddema.

Kamera ii leat álo buoremus

Stuorra-Británia lea máilmmi eanemus vákšojuvvon riika. Doppe leat badjelaš 4,2 miljovna vákšunkamera. Leicester universitehta dutkijoavku lea geahčadan mo vákšun lea váikkuhan rihkolašvuodanuppástupmái dihto báikkiin. Sii gávnahedje ahte rihkolašvuota njeiejai dušše guovtti dan njealjinnuppelot báikkis mat vákšojuvvojedje. Dutkan čájeha ahte vákšunkamerat, muhtin muddui, sáhttet geahpedit sisagaikumiid, rievideimiid ja suoládeimiid dihto báikkiin nugo buvdain ja biilaguodáhagain. Kamerat gáhtain ja gávpešiljuin eai oro ábuheamen áktánasat rihkolašvuoda geahpidit servodagas.

Caggat olbmuid boahtimis

Bolesat geavahit vákšunkameraid eastadit ja almmustahttit rihkolašvuoda, ja earát fas áigot sávakeahtes olbmuid caggat boahtimis iežaset guovlluide, čájeha muhtin norgalačča nákkosgirji. Guorahallamat čájehit ahte kameralágideaddjit earet eará gávppašangárdimiin eai beroš nu olu rihkolašvuoda almmuheamis dahje ortnetráfehuhttimis. Beroštit baicce fáktet gii ii leat sávahahtti báikái. Sii geat eai leat bures boahтин, gevejuvvojit eret – vaikko eai leat dahkan baháid.

Kamerat juohke sajis

Oslo lea Norgga eanemus vákšojuvvon gávpot. Oslo Citys ja dan lahkosis, Byporten gávppašangárdimis ja Oslo Sentralstasjonas leat mealgat badjel 500 vákšunkamera.

NU SÁHTTÁ GEAVVAT

Bija eanet márffiid grilla ala!

Muhtin bensiidnastašuvnna hoavda Telemárkkus ringii dávjá iežas nuorra bálvváide ja siđai sin bidjat eanet márffiid bassot grilla ala. Mo sáhtii hoavda oaidnit galle márffi ledje grillas bassomin go ieš ii lean stašuvnna? Bálvvát vihko ahte hoavda filbmii olles stašuvnna dahje duokko dáikko stašuvnna, ja geahčai filmmaid ruovttus. Go LO' geassebearráigehččit fitne bensiidnastašuvnna, de čájehuvvui ahte sis lei riehta. Lea roavva njuolggadusrihkun geavahit vákšunkameraid fáktet iežas bálvváid dán láhkai. Kameraid fertejedje sirdit, vai eai šat filbme bálvváid lihastagaid diska duohken.

Gáldu: Diehtobearráigehččui

Gávnahallan vihkuma bokte

Muhtin drošševuoddi lei láhppán iežas burssa. Muhtin buvdas válde suinna oktavuoda go ledje gávdnan su burssa ja biilavuodjinkoartta muhtin stuolus. Vuoddi beasai oaidnit vákšunkamera báddema, mii čájehii muhtin gánda čohkkámin stuolus. Almmái dovđai kránnjágánda, válddii oktavuoda suinna ja sivahii su leat suoládan burssa. Gánda biehttalii. Vaikko filbma čájehii ahte gánda lei čohkkán stuolus gos burssa gávdne, de dat ii leat duodaštussan dasa ahte son dat suoládi burssa. Buvddas ii leat lohpi čájehit filmma earáide go bolesiidda, ja buvda gohčohalai čilget mo sii giedahallet vákšunkamera filmmaid.

Gáldu: Diehtobearráigehččui

Filbmejuvvon gárvodanlanjas

Muhtin ruota valástallangávppi vákšunkamera filbmii gávppašeddiid bivttasgeahččalettiin. Dán čiegus vákšuma fuobmái báikkálaš aviisa soaitáhagas. Vákšun galggai leat dáhpáhuvvun jo jagi. Buvdahoavdda mielas dárbbášii buvda kameraid olu suoládeimiid geažil. Valástallanbuvdda njunnošat giddejedje kameraid dakkaviđe go ášši beaggigodii.

Gáldu: Aftenposten

DON MEARRIDAT GEASA ringet ja goas. Telefonlágideaddji registrere dan. Don mearridat gos ja masa geavahat iežat bänkokoartta. Bänku registrere dan. Don mearridat makkár ohcansániid don geavahat Googles. Ohcambálvalus registrere daid. Dábálaš beavvis guođat don olu luottaid. Mánngas dáidet dain beroštít.

Muhtin snuoggá du luottaid

Čakčamánu 11. beavvi 2001: Terroristat girdet girdiiguin World Trade Centerii New Yorkas. Olles oarjemáilbmi ballá ođđa terrorfallehemiin. Sihkkarvuodadárkkisteami čavgejuvvojit, ođđa pássat bohtet, suollemas telefovdnaguldaleami lasániit, giehtatelefovnnaid gurret ja interneahhtajohtolaga vákšun lassána eastadan dihtii ođđa fallehemiid ja eará rihkolaš daguid.

Geavaheapmi ja boasttugeavaheapmi

Go ballu terrordaguid hárrái ja eará duođalaš rihkolašvuhtii stuorru, de dat dagaha ahte mii dohkkehat eanet dárkkisteami. Teknologalaš ovdáneapmi dagaha dan vejolažžan. Eatnašat leat posiitiivvat dasa ahte elektrovnnalaš luottat geavahuvvojit eastadit rihkolašvuoda, muhto leago riektá ahte mii buohkat unnit eanet balahuvvot vearredahkkin, jus de mat dahkat juoidá vearrut boahhteáiggis?

Ii goassige ovdal leat leamaš vejolaš čohkket nu olu dieđuid juohke olbmo birra go dál. Dáid dieđuid sáhtta muhtin mielasuvvat eará áigumušaide geavahit go masa ledje čohkkejuvvon. Elektrovnnalaš luottaid sáhttet geavahit áigumušaide maidda eat liiko, earet eará sáhttet gávppálaš doaimmat geavahit elektrovnnalaš luottaid márkanfievrrideamis ja gávppašeamis.

MAID DON OAIVVILDAT?

“Mis lea teorehtalaš vejolašvuhta jávkadit rihkkosiid servodagas, dan áddejumis ahte juohke olmmoš vákšojuvvo olles áigge. Muhto dát lea dakkár servodat mas mis leat áibbas sihkkarit stuorra eahpádusat eallit, go navdimis dat ii leat buorre servodat”, oaivvilda politihkkár Lars Sponheim. Leat go ovttaoaivilis suinna?

DNA-iskkadeapmi buot njuoratmánáin ja DNA-registar buot ássiin sáhtta váikkuhit rihkusássiid čoavdimii boahhteáiggis. Lea go du mielas buorre jurdda ásahtit dakkár registara Norgii? Mii sáhtta leat váttisvuhtan dainna?

BARGOBIHTÁT:

Ráhkát listtu das geaid don navddát leat čohkken dieđuid du birra, sihke gávppálaš beroštumit (nugo neahttalágideaddjit, telefovdnaoperatevrrat, hárhjehallanstudiot ja bänkkut) ja almmolaš ásašusat (nugo stáhta, gielddat, buohcciviesut ja skuvllat). Šaddá go listu guhkit go álggos navdet?

Buorit áigumušat

Olusat čohkkejit dieđuid du birra fállan dihtii buriid bálvalusaid dutnje. Don leat ovdamearkka dihtii registrerejuvvon almmolaš dearvvašvuoda- ja skuvlaregistariidda, vai besset dutnje fállat buriid almmolaš bálvalusaid. Bolesiin ja riektelágádusas lea dárbu čohkket dieđuid ja iskat elektrovnnalaš luottaid veahkkin dutkat ja dubmet vearredahkkiid, sihkkarastit olbmo heakka ja bisuhit lágaid ja ortnega servodagas.

Lea dehálaš ahte gávdnajit čielga njuolggadusat dasa geas lea lohpi čohkket dieđuid earáid birra, mo dáid dieđuid giedahallat, masa dáid sáht-

tá geavahit ja man guhká daid galgá vurkkodit. Dieđut mat leat čohkkejuvvon ovttá ulbmilii, ii sáhte sahtedoško geavahit eará oktavuodaide.

Eanet ahte eanet min daguin, registrerejit. Kamerat filbmejit min dađistaga eanet báikkiin. Muhtimat oidnet min ja čohkkejit dieđuid min birra, vaikko eat daga baháid. Muhtimiid mielas lea dat unohas, vaikko eai leat baháid dahkan.

Sáhttago vákšuma álohii bealuštít?

Musihkkaealáhus vákšu fiilamángeama

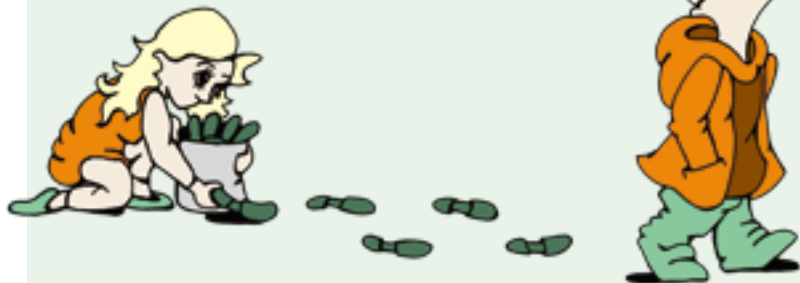
Lea lobiheapme mánget musihkka- ja filbmafiillaid, mat leat suddjejuvvon vuoiŋaduoji lága bokte. Sis geain lea vuoigatvuohta musihkkii ja filmmaide, masset stuorra dietnasiid go olbmot lobiheamet báddejit fiillaid Interneahtas dan sadjái go mákset buktaga ovddas. Danne lea Diehtobearráigeahčču 2006' čavčča addán advokáhttafitnodahkii lobi vákšut daid Interneahta osiid gos lobiheamet mángejit fiillaid. Dát advokáhttafitnodat ovddasta musihkka- ja filbmaealáhusa. Vákšumiin oaidná advokáhttafitnodat oinnolaš IP-čujuhusaid ja registrere ja systematisere daid. Dáid dieđuid vuodul árvvoštallet de makkár doaimmaid ferte álggahit, earet eará bolesiidda váidin.

Buot registrerejuvvo

Eastadan dihtii terrora ja duođalaš rihkolašvuođa lea EO mearridan Diehtovurkennjuolggadusaid, ja EO-riikkat leat váldimin daid adnui. Njuolggadusat mielddisbuktet ahte dieđut geainna olbmot hálle stohpotelefovnas, giehtatelefovnas ja IP-telefovnas, man guhká ságastallan bisttii ja goas háleštedje, galget vurkejuvvot guokte jagi. Vurket galgá maiddá dakkár dieđuid go geaidda olbmot sáddejit ja geain ožžot e-poasttaid ja goas sii leat Interneahtas. Norga árvvoštallá ásahtit sullasaš njuolggadusaid.

Don leat registrerejuvvon

Olusat háliidit du persondieđuid, ja don registrerejuvvot beaivválaččat. Eanet ahte eanet oassálastit čohkkejit ja ovttaštattet dieđuid du birra. Bolesat sáhttet geavahit dieđuid fuomášit rihkolašvuođa, ja vearredahkkit geavahit daid alcceseaset ovdamunnin. Gávppálaš oassálastit dárbbášit du birra dieđuid vai besset du geažil dinet ruđaid. Márkanfievredeaddjit háliidit nu olu dieđuid du birra go vejolaš. Ii mihkkige leat nuvttá – don mávssát iežat persondieđuiguin. Ja muitte ahte dus leat vuoigatvuohta gáibidit geahččat dieđuid mat leat registrerejuvvon du birra.

SII OIÐNET DU!

Teknologalaš ovdáneapmi manná nu johtilit ja addá dađistaga odđa vejolašvuođaid:

World of Warcraft

“World of Warcraft” neahttaheivehuvvon spealus sáhtta spealu lágideaddji “oidnit” geavahatgo don kodačoavdinsiiddu spealadettiin. Jus verrošat, de sáhttet bidjat du eret spealus.

Heivehuvvon máidnosat

Gmail geavaha prográmma mii govvida e-poasttaid maid čálát ja ohcá sániid mat muitalit mas beroštat. Dasto heiveha Google máidnosiid dán mielde.

Elektrovnnaš bileahтта

Dát addá fievredansearvái vejolašvuođa gávnnahit gos don leat leamaš goas. Dieđut vurkejuvvojit, ja searvvi neahttasiidduin sáhtát álkít iskat gos don leat leamaš manjimuš áiggi.

Suorbmasajit ja DNA

Suorbmasajit, golláža-govven ja eará biometriija leat teknologijat mat dál váldogohtet ollásit adnui. Plánejuvvo bidjat suorbmasajiid odđa norgga pássaide. Muhtimat háliidit našuvnnalaš registara mas olbmuid DNA lea registrerejuvvon. Dákkár registtar álkidahtta váldit gitta vearredahkkiid, muhto dieđut sáhttet maiddá boastut geavahuvvot.

Personsuodjalus mielddisbuktá ahte gávdnojit njuolggadusat dasa mo earát sáhttet geavahit dieđuid du birra. Mii sávvat ahte dus dál lea buoret vuodđu mearridit makkár dieđuid attát, ja geasa daid attát.

Vaikko leat dilálašvuodát maid don it sáhte álo dárkkistit ollásit, de sávvat mii dattetge ahte don dovddat iežat veahá oadjebasabut. Eanaš dilálašvuodáin leat oainnat **DON GII MEARRIDAT!**

Háliidatgo diehtit eanet?

www.dubestemmer.no siidduin gávnnat eanet dieđuid personsuodjalusa ja riikka eiseválddiin addon lágaid birra. Dáppe gávnnat maiddái liŋkkaid eará ávkkálaš dieđuide ja eará oassálastiide geain lea gelbbolašvuohta dán suorggis. Sáhtát maiddái váldit oktavuodá Diehtobearráigeahčuin go ringet telefovdnanummirii **2239 69 00** dahje čálát e-poastta deike: postkasse@datatilsynet.no.

www.dubestemmer.no